

MIFNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Djalilova Umida Tulkinovna

Toshkent kimyo texnologiya instituti

Tillar kafedrası v.b.dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mif tushunchasining zamonaviy ilmiy-tahliliy yondashuvlari tahlil qilinadi. Rus va g'arb olimlarining qarashlari asosida mifning madaniyatshunoslik, falsafa va psixologiyadagi o'rni yoritiladi. Tahlil natijalariga ko'ra, mif inson tafakkurining universal modeli sifatida qaralishi asoslangan. Maqolada fanlararo yondashuv va turli strukturalar asosida mifning funksiyalari aniqlangan.

Kalit so'zlar: falsafa, antropologiya, estetik vosita, ilmiy meros, universal model, arxetipik davr.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются современные научные подходы к понятию мифа. На основе взглядов российских и западных исследователей анализируется место мифа в культурологии, философии и психологии. В результате анализа обосновано понимание мифа как универсальной модели человеческого мышления. Статья опирается на междисциплинарный подход и выявляет основные функции мифа.

Ключевые слова: философия, антропология, эстетический инструмент, научное наследие, универсальная модель, архетипическая эпоха.

ABSTRACT

This article examines modern scientific approaches to the concept of myth. Based on the views of Russian and Western scholars, the role of myth in cultural studies, philosophy, and psychology is analyzed. The findings support the understanding of myth as a universal model of human thinking. The study applies an interdisciplinary approach and identifies the primary functions of myth.

Keywords: philosophy, anthropology, aesthetic tool, scientific heritage universal model archetypal era.

KIRISH

Suqrot va Aflotun o'rtasidagi mashhur suhbat – fazilat, bilim va insoniy qadriyatlar haqida bo'lib, unda Protogor o'z fikrini mif orqali ifodalashni tanlaydi. Bu dialogdan ham ayon bo'ladiki, qadimgi davrlardanoq mif inson tafakkurining

ajralmas qismiga aylangan. Aflotunning ushbu fikrni mif bilan boshlagani mifga nafaqat estetik vosita, balki bilim manbai sifatida qaralganini ko'rsatadi.

XX asr gumanitar va ijtimoiy bilimning mif kabi muhim kategoriyasiga bo'lgan kuchli qiziqish muhiti bilan sug'orilgan. Bu mavzuda ko'plab kitoblar yozildi, maxsus ensiklopediyalar va mifologik lug'atlar nashr etilmoqda, olimlar va keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan mifologik matnlar to'plamlari chop etilmoqda. Inson bilimining turdosh sohalarida, birinchi navbatda, falsafa, filologiya, folklorshunoslik, psixologiya, antropologiyada ushbu hodisaga bag'ishlangan xorijiy va mahalliy olimlarning ko'plab fundamental tadqiqotlari va xususiy xarakterdagi asarlari mavjud. XX asrda "mif" tushunchasini aniqlash va uning turli jihatlarini o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tajribalar vatanimiz olimlarining shonli nomlarini o'z ichiga olgan butun bir kutubxonani tashkil etishi mumkin.

A.F.Losev, O.M.Freydenberg, Ye.M.Meletinskiy, M.I.Steblyn-Kamenskiy, A.M.Pyatigorskiy, Yu.M.Lotman, V.N.Toporov, V.V.Ivanov, M.M.Makovskiy va boshqalar tomonidan o'rganilgan. G'arb ilm-fanida mifning turli jihatlarini ishlab chiqish B.Malinovskiy, E.Kassirer, K.Levi-Stross, K.Xyubner, M.Eliade, J.Dyumezil kabi mualliflarning ishlarida o'rin olgan. Ye.M.Meletinskiy haqli ravishda ta'kidlaganidek, XX asrda "mif sotsiologiya va madaniyat nazariyasining markaziy tushunchalaridan biriga aylandi"

Bu jarayonda A.F. Losev, O.M. Freydenberg, E.M. Meletinskiy, Yu.M. Lotman, V.N. Toporov kabi rus olimlari, shuningdek, B. Malinovskiy, E. Kassirer, K. Levi-Stross, M. Eliade kabi g'arb tadqiqotchilari muhim ilmiy meros qoldirdilar. Har bir tadqiqotchi mifga o'z yondashuvi bilan yondashdi: kimdir uni ijtimoiy hodisa, boshqalar esa u orqali inson ongining arxetiplarini ochib berdi.

Ammo mif atamasi ko'p hollarda turli-tuman ma'nolarda qo'llanilishi sababli, uning mohiyatini to'laqonli tushunish tobora murakkablashdi. Masalan, Yu.M. Lotman "Pan- mifologizm" haqida gapirib, badiiy matn va tarixiy voqealarni mif bilan tenglashtirishga moyil bo'lsa, M.I. Steblyn-Kamenskiy "mif" so'zining uslubiy bezakka aylanib qolganidan xavotir bildiradi.

Shu bois ushbu maqolada mifning zamonaviy ilmiy-ta'riflari, yondashuvlari, fanlararo tadqiqotlardagi o'rni tahlil qilinadi va uning madaniyatshunoslik, filologiya va falsafiy tafakkurdagi asosiy funksiyalari yoritiladi.

USLUB

Ushbu maqolada mifologiyaning zamonaviy ilmiy ta'riflari, konseptual yondashuvlari hamda uning madaniyat, adabiyot va tafakkur tarixidagi o'rni chog'ishtirma va tizimli yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Asosiy metod sifatida

interdisipliner (fanlararo) tahlil tanlangan bo‘lib, bunda mif tushunchasining turli fan sohalarida qanday talqin qilinishi ko‘rib chiqiladi.

Shuningdek, maqolada ilmiy-nazariy tahlil, kontent tahlili va komparativ (taqqoslovchi) metodlar qo‘llanilgan. Chunki mifga oid nazariyalarni o‘rganish jarayonida ularning ijtimoiy, madaniy va falsafiy mazmuni chuqur tahlilni talab qiladi.

Tadqiqotning manba bazasini rus va g‘arb olimlarining klassik asarlari, xususan A.F. Losevning “Antik mifologiya va uning ramzlari”, E.M. Meletinskiyning “Qahramonlik eposi va mifologiya”, Yu.M. Lotmanning “San’atda mif tafakkuri” singari ishlari tashkil etadi. G‘arbiy tadqiqotlardan esa E. Kassirerning “Insoniy tafakkur shakllari falsafasi”, K. Levi-Strossning “Mifologik strukturalizm”, M. Eliadening “Muqaddas va dunyoviy” asarlari tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida asli manbalar va ikkilamchi manbalar o‘rtasida aniq farqlash tamoyiliga amal qilinadi, ya’ni mif haqidagi nazariy qarashlar bilan bevosita miflarning o‘zi (matn shaklida) o‘rtasidagi munosabat aniqlanadi.

NATIJALAR

XX asrda “mif” tushunchasiga nisbatan turli fan sohalarida shakllangan yondashuvlar nafaqat uning mohiyati, balki uning ijtimoiy, madaniy va ma’naviy funksiyalarini ham qayta ko‘rib chiqishni taqozo etdi. Bu jarayonda bir-biriga zid yondashuvlar ham yuzaga keldi, bu esa mifning ko‘p qirrali, polisemantik (ko‘p ma’noli) tabiatini yaqqol namoyon qiladi.

1. Falsafiy va madaniyatshunoslik yondashuvlari

E. Kassirer o‘zining “Insoniy tafakkur shakllari falsafasi” asarida mifni inson aqlining ramziy tafakkur shakli sifatida baholaydi. Uning fikriga ko‘ra, mif — insonning real dunyo bilan ruhiy-simvolik munosabatini ifodalovchi umumiy bilish tizimidir. Shu ma’noda, mif inson tafakkurining ilk bosqichida paydo bo‘lgan, lekin hozirgi kunda ham saqlanib kelayotgan universal model hisoblanadi.

M. Eliade esa mifni muqaddas voqelikning qayta ifodasi sifatida ko‘radi. Uning nazariyasiga ko‘ra, mif insonni “ilk vaqt” — arxetipik davr bilan bog‘laydi, ya’ni mif insonning muqaddaslikka intilishini anglatadi. Bu yondashuv mifni ritual, madaniy xotira va tarixiy o‘zlik bilan bog‘laydi.

2. Strukturalistik yondashuv

K. Levi-Stross o‘zining strukturalistik modelida mifni til kabi tizim deb qaraydi. Uning fikricha, har bir mif tashqi ma’nodan ko‘ra, ichki strukturalar orqali angatlanadi. Ya’ni, mif oppozitsiyalar (yaxshi – yomon, hayot – o‘lim, tabiat – madaniyat) asosida qurilgan tuzilma bo‘lib, uning mazmuni aynan shu qarama-qarshiliklar ifodasida namoyon bo‘ladi. Shu yo‘sinda miflar nafaqat rivoyat sifatida, balki inson tafakkuridagi universal tuzilmalarni anglash vositasi sifatida ham o‘rganiladi.

3. Rus ilmiy maktabidagi yondashuvlar

A.F. Losev mifga estetik kategoriya sifatida qaraydi. Uning fikricha, mif – bu “ro‘y bergan narsa emas, balki bor bo‘lgan narsa”dir. Ya’ni, mif real voqelikning ramziy-axloqiy ifodasi bo‘lib, u tarixiy emas, balki ma’naviy haqiqatni anglatadi.

Ye.M. Meletinskiy mifni tarixiy evolyutsiya jarayonida shakllangan badiiy tafakkurning ilk bosqichi sifatida baholaydi. Uningcha, mif — epik tafakkurga o‘tib boruvchi o‘tish bosqichidir. U mifologiyani — insonning qadimgi tasavvurlari orqali yaratilgan dunyo manzarasi deb tushuntiradi.

MUNOZARA VA XULOSA

Yuqorida tahlil etilgan turli nazariy yondashuvlar mif tushunchasining bir o‘lchovli emas, balki murakkab, ko‘p qatlamli va fanlararo mohiyatga ega ekanini yaqqol namoyon etadi. Mif inson tafakkurining eng ilk bosqichlaridan tortib, zamonaviy ong va madaniyatgacha kirib kelgan universal tuzilma bo‘lib, uni bir vaqtning o‘zida ham estetik, ham falsafiy, ham ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida tahlil etish zarur.

K. Levi-Stross va Ye.M. Meletinskiyning strukturaiviy va tarixiy-tafakkuriy yondashuvlari inson ongidagi arxetiplar, universal modellar va ramzlar tuzilmasini anglash imkonini beradi. Shu bilan birga, M. Eliade va E. Kassirerning izlanishlari mifning muqaddas voqelik bilan bog‘liqligi, uning ramziy va ongdagi qayta ishlash funksiyalarini chuqur yoritib beradi.

Yu.M. Lotman va M.I. Steblin-Kamenskiyning tanqidiy mulohazalari esa zamonaviy jamiyatda mif tushunchasi asta-sekin yangicha ifodaga ega bo‘lib, ba’zan semantik noaniqliklar bilan ishlatilishini ta’kidlaydi. Bu esa ilmiy tahlilda tushunchalarning aniqligi va maqsadli qo‘llanilishini talab etadi.

Ushbu maqoladagi nazariy va amaliy mulohazalardan kelib chiqib, quyidagi xulosalarni berish mumkin:

1. Mif inson tafakkurining universal shakli sifatida, faqatgina qadimgi afsonalar yig‘indisi emas, balki zamonaviy voqelikni anglash, ramzlashtirish va ma’noalashtirish vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

2. Mifologiya fanlararo yondashuvni talab etadi. Filologiya, falsafa, psixologiya, madaniyatshunoslik va hatto siyosatshunoslik sohalarida uni tahlil qilish zarur. Bu uning universalligini yanada aniqlashga yordam beradi.

3. Zamonaviy media va adabiyotda miflar yangi ko‘rinishda namoyon bo‘lmoqda. Ularning shakli o‘zgarmoqda, ammo funksiyasi — ya’ni voqelikni ifodalash, ramziy anglash va ijtimoiy kodlar orqali axborot uzatish — saqlanib qolmoqda.

4. Kelgusi tadqiqotlar uchun tavsiyalar: milliy adabiyotlarimizdagi mifologik motivlar, xususan, o'zbek va ingliz adabiyotidagi badiiy obrazlarda mifning qanday voqelanishiga alohida e'tibor qaratish zarur. Bu orqali xalq mentaliteti va tarixiy xotiraning tahlili yanada chuqurlashadi.

XULOSA

Mifologiya, shubhasiz, insoniyatning ma'naviy madaniyatida o'z ifodasini topgan eng murakkab va ko'p qirrali tushunchalardan biri hisoblanadi. U nafaqat qadimgi dunyoqarashlarning ifodasi, balki zamonaviy madaniyat, badiiy tafakkur va ijtimoiy ongning muhim elementi sifatida ham yashab kelmoqda. Zamonaviy ilmiy qarashlar mifga nisbatan fanlararo yondashuvni talab etadi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, mif vositasida inson o'z dunyosi, tarixi va madaniyatini ramzlashtirgan. Uning falsafiy, badiiy, ijtimoiy va psixologik funksiyalari hozirgi kunda ham ahamiyatlidir. Mifologiya yangi davrdagi tadqiqotlari bu tushunchani to'g'ri anglash va uning ijtimoiy-madaniy mohiyatini to'g'ri talqin qilishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Лосев А. Ф. Античная мифология в связи с античной философией. — Москва: Мысль, 1976.
2. Мелетинский Е.М. Происхождение героического эпоса. — Москва: Наука, 1963.
3. Лотман Ю.М. Искусство как система. — Москва: Искусство, 1981.
4. Стеблин-Каменский М.И. Миф. — Ленинград: Наука, 1976.
5. Кассирер Э. Философия символической формы. — Москва: Академический проект, 2001.
6. Леви-Стросс К. Структурная антропология. — Москва: ЭКСМО, 2004.
7. Топорков В.Н. Миф и символ в культуре. — Москва: Индрик, 1997.